

K s . A d a m M a c h o w s k i

ORCID: 0000-0003-0681-0728

Akademia Jagiellońska w Toruniu

Ku człowiekowi i Bogu. Pedagogika religii Księdza Profesora Jerzego Bagrowicza

Toward Man and God: Professor Jerzy Bagrowicz's
Pedagogy of Religion

ABSTRACT

In this article, the scholarly achievements of Fr. Prof. Jerzy Bagrowicz in the field of religious pedagogy are subjected to a historical and hermeneutical analysis. The history of Prof. Bagrowicz's academic and popularizing achievements shows the need for a dialogical approach to issues related to religious education and upbringing. It is also worth placing such research on scientific biography in the historical context, which allows for a proper reflection of the author's intentions, a correct reading of his pedagogical and theological ideas, and an appreciation of the prophetic nature of his teaching. As a result of reading the books and articles of the Toruń-based pedagogue and theologian, enriched by an interview with him, it was possible to distinguish two basic periods in Prof. Bagrowicz's scholarly activity. The analysis of his writings not only in the field of religious pedagogy, but also his theological reflection on pastoral theology and catechetics, indicates the need for an interdisciplinary approach, especially with regard to the main subject of research. The very placing of religious pedagogy on the intersection of between theology and pedagogy calls for further interdisciplinary research.

KEYWORDS

Jerzy Bagrowicz,
pedagogy of
religion, pastoral
theology, catechetics,
interdisciplinarity,
dialogue

SŁOWA KLUCZOWE

Jerzy Bagrowicz,
pedagogika religii,
teologia pastoralna,
katechetyka,
interdyscyplinarność,
dialog

e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPL.2025.2.009

Nadesłano: 30.01.2025

Zaakceptowano: 05.03.2025

Articles and dissertations

Artykuły i rozprawy

ABSTRAKT

W niniejszym artykule analizie historyczno-hermeneutycznej został poddany dorobek naukowy Księdza Profesora Jerzego Bagrowicza w dziedzinie pedagogiki religii. Historia dokonań naukowych oraz popularyzatorskich toruńskiego autora ukazuje konieczność dialogicznego podejścia do zagadnień związanych z edukacją i wychowaniem religijnym. Warto też takie badania naukowej biografii osadzać w ich kontekście historycznym, co pozwala na właściwe oddanie zamierzeń autora tekstów, poprawne odczytanie jego idei pedagogicznych i teologicznych oraz dostrzeżenie często wręcz profetycznego charakteru jego nauczania. W wyniku lektury książek i artykułów toruńskiego pedagoga i teologa, poszerzonej o wywiad z autorem, możliwe się stało wyodrębnienie dwóch podstawowych okresów w działalności naukowej Profesora Bagrowicza. Analiza jego tekstów nie tylko z zakresu pedagogiki religii, ale także refleksji teologicznej z zakresu teologii pastoralnej i katechetyki wskazuje na konieczność interdyscyplinarnego podejścia zwłaszcza do głównego przedmiotu badań. Już samo umiejscowienie pedagogiki religii na pograniczu teologii i pedagogiki postuluje podejmowanie dalszych badań w paradygmacie interdyscyplinarnym.

Wprowadzenie

Refleksję nad naukowym dorobkiem Księdza Profesora Jerzego Bagrowicza chciałbym rozpocząć i zakończyć metaforą przyrównującą prowadzenie działania naukowego do żeglowania w bardzo trudnych warunkach. Takie były czasy, w których żył i wciąż żyje, pracował i wciąż pracuje naukowo Profesor. To żeglowanie często wiązało się z płynięciem pod prąd albo pod wiatr, co wymaga nieustannego halsowania, zwrotu przez burtę, by płynąć wciąż do przodu, oddalając się to od jednej, to od drugiej niebezpiecznej skrajności. Ksiądz Profesor miał odwagę stawiać pytania i wyznaczać kierunki myślenia, kiedy to jeszcze nie było modne, albo właśnie modne być przestało. Taka zresztą była konieczność w przypadku głównego kierunku badań Księdza Bagrowicza, jakim była pedagogika religii. Trzeba było wypłynąć na wody nieznane lub zapomniane. Opracować nowe mapy mentalne, mieć szeroki horyzont i w proroczy niemal sposób dostrzegać przyszłe zagrożenia, lekceważone przez ogół. Że była to

praca nowatorska, dość wspomnieć o czasach, kiedy Ksiądz Profesor stawiał pierwsze kroki w badaniach naukowych. Epoka komunizmu, która skutecznie zlikwidowała państwową przynajmniej refleksję nad pedagogiką religii, tak silnie rozwijaną w Polsce w okresie międzywojennym. Trudno żeby było inaczej, skoro religia oficjalnie w komunistycznym państwie była traktowana przez marksizm jako opium dla ludu, a nie jako środek wychowawczy. Taka postawa oficjalnych władz wpływała też na zachowanie drugiej strony – Kościoła. Powodowała zamknięcie rozważań pedagogicznych w obrębie samej teologii czy katechetyki.

Ks. prof. dr hab. Jerzy Bagrowicz

Dopiero przełom 1989 roku sprawił, że otworzyły się szerokie wody dla naukowej refleksji pedagogiczno-religijnej i trzeba było znaleźć śmiałka, który by zechciał nimi popłynąć. Było ich kilku, a jednym z nich z niewątpliwie trudnymi do przeceniania zasługami był Ksiądz Profesor Jerzy Bagrowicz. Wypłynął na nieznane wody, w sposób nowatorski podejmując swoje badania naukowe i pracę organizacyjną – dość wspomnieć organizację pierwszego Instytutu Pedagogiki Chrześcijańskiej w ramach Wydziału Pedagogiki UMK w Toruniu, redagowanie jednego z pierwszych pism poświęconych tej tematyce „Paedagogia Christiana” czy organizację Wydziału Teologicznego na UMK.

Trzeba było również podjąć trud wykrystalizowania nowej nauki, subdyscypliny na pograniczu pedagogiki i teologii, wyznaczyć jej kurs, kierunki działania, metody i cele. A to przynajmniej na początku nie było ani oczywiste, ani jasne.

Ku człowiekowi

Tu pojawia się pierwszy zasadniczy zwrot, jaki można dostrzec w naukowej, ale i popularyzatorskiej pracy Profesora. Jest to zwrot ku człowiekowi – jak sam go określił toruński profesor w tytule i w treści jednej ze swoich prac (Bagrowicz 2011b). Otóż to właśnie stanowi wielki atut pedagogiki religii i nadaje sens jej istnieniu oraz sprawia, że jest ona niezbędna dla teologii, szczególnie dla teologii pastoralnej. Ten zwrot ku człowiekowi, przynajmniej w Polsce, nie wydawał się tak oczywisty czy konieczny. Wszak Polska Wyszyńskiego wydawała się bezapelacyjnie wygrywać z Polską Gomułki walkę o rząd dusz. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych wydawało się to oczywiste. Na katechezę uczęszczało ponad 90 procent młodzieży, kościoły były pełne. Czy zatem nie wystarczą zwykła katecheza i dobrze głoszone homilie? Po co do tego jakaś pedagogika? Takie myślenia panowało także w środowiskach kościelnych i sam ksiądz Profesor, jak wspominał, spotykał się z taką krytyką jeszcze w czasie swej pracy w seminarium włocławskim czy później ze strony środowisk katechetów.

Jednak odpowiedź Profesora była zawsze taka sama: potrzebujemy pogłębionej myśli antropologicznej na temat współczesnego człowieka. Tu z pewnością na myślenie Profesora wpływ miały

doświadczenia świata zachodniego we Francji czy w Niemczech. Dlaczego to pytanie o człowieka jest tak ważne dla teologii i równie ważna jest odpowiedź dostarczana przez pedagogikę religii?

Otóż, żeby właściwie zaadresować i ułożyć poprawnie przekaz, trzeba znać dobrze jego adresata. Jak inaczej można kształtować człowieka, jeśli nie mamy postawionej właściwej pedagogicznej diagnozy i dobranych odpowiednich metod wychowawczych. Wydaje się to truizmem. Ale nim czasem nie jest, przynajmniej w rzeczywistości Kościoła. Dlatego swoje liczne prace toruński naukowiec dedykował: diagnozie współczesnej sytuacji – *Współczesna młodzież* (Bagrowicz 1997b) – czy trosce o pedagogiczne metody i cele w religijnym wychowaniu dzieci i młodzieży. Pośród nich spotykamy takie tytuły, jak: *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele* (Bagrowicz 2000a), *Towarzyszyć wzrastaniu. Z dyskusji o metodach i środkach edukacji religijnej młodzieży* (Bagrowicz 2006a), *Stawać się bardziej człowiekiem. Z podstaw edukacji religijnej* (Bagrowicz 2008).

Sam Bóg doskonale wie, do kogo adresuje swój przekaz. Objawienie ma sens tylko wtedy, kiedy wiadomo komu jest przekazywane. Bóg zna człowieka, nawet zna go doskonale, o wiele lepiej, niż sam człowiek zna siebie. Dlatego Słowo Boże może być żywe i skuteczne, jak zaznaczał w jednej ze swoich prac Profesor Bagrowicz (Bagrowicz 2006b). Kiedy w Apokalipsie św. Jan przekazuje słowa Pana Jezusa skierowane do siedmiu kościołów w Azji, to listy te rozpoczyna od słów Jezusa „znam cię”, znam twoje mocne strony i twoje słabości. Znam twoją sytuację. Rzeczywiście, w listach tych jest mowa o konkretnej sytuacji danej wspólnoty. W ten sposób ks. prof. Waldemar Chrostowski podczas jednej z nauk rekolekcyjnych dla kapłanów wskazywał, że ksiądz powinien znać ludzi mieszkających na terenie parafii, nawet wtedy, gdy nie uczęszczają do kościoła. Co więcej, Bóg pyta o sytuację człowieka, choć sam zna ją o wiele lepiej niż człowiek, ale czyni to po to, by sam człowiek zdiagnozował swój stan, swoją sytuację. „Adamie, gdzie jesteś?”, można przywołać tu cytat biblijny użyty przez Profesora Bagrowicza w tytule jednej ze swoich książek (Bagrowicz 2011a).

Pytanie o to, czy Kościół zna sytuację człowieka, staje się podstawowym pytaniem pedagogicznym. Ten silny rys antropologiczny w pedagogice religii był związany z odnową w Kościele. Aby sparafrazować jeden z dokumentów Vaticanum II, Profesor woła o analizę

sytuacji człowieka w świecie współczesnym. Taka była też myśl Jana Pawła II w czasie jego pontyfikatu, a szczególnie w otwierającej go encyklice *Redemptor hominis*, w której ukazane zostało, że człowiek jest i ma być drogą Kościoła. To oznacza, że trzeba tego człowieka dobrze, a nawet bardzo dobrze poznać. Tylko wtedy będzie możliwe skuteczne przepowiadanie oraz katechizowanie. Bez tego Kościół nie może wypełnić swojej misji.

To właśnie skuteczność, jej potrzeba i konieczność jest wielkim uzasadnieniem istnienia takiej subdyscypliny teologicznej, jak pedagogika religii. To zresztą problematyka skuteczności nauczania religijnego została dostrzeżona jako najważniejszy aspekt przesłania Josepha Colomba, którego myśl zanalizował Profesor w swej pracy habilitacyjnej wydanej w formie książki pod tytułem *Uwarunkowania skuteczności katechezy. Studium pastoralno-katechetyczne w oparciu o dorobek Josepha Colomba* (Bagrowicz 1993). Temu tematowi toruński naukowiec poświęcił także inne swoje prace naukowe, jak na przykład artykuł zatytułowany *Jak dzisiejszemu człowiekowi mówić o Bogu?* (Bagrowicz 1994) czy liczne artykuły popularnonaukowe zamieszczane na początku lat dziewięćdziesiątych w „Gościu Niedzielnym”.

Stąd też prorocze wręcz zainteresowanie Profesora między innymi kwestiami rodziny jako miejsca wychowania czy ewangelizacji. Dzisiaj zdajemy sobie już sprawę z toczącego nas kryzysu w tym obszarze i rodzących się z tego problemów. Ale Profesor dostrzegał to już w latach dziewięćdziesiątych czy nawet dużo wcześniej. Świadczą o tym między innymi jego prace: *Z problematyki katechizacji rodziców* (Bagrowicz 1979), *Wpływ rodziców na proces kształtowania się obrazu Boga u dzieci do szóstego roku życia w świetle literatury psychopedagogicznej* (Bagrowicz, Rogalska 2000) czy *Z dyskusji o modelu rodziny w publicystyce wokół Konferencji w Kairze (1994) i Pekinie (1995)* (Bagrowicz, Girzyńska 1999).

Dlatego też Profesora Bagrowicza cechowało wielkie zainteresowanie sytuacją człowieka w świecie głębokich przemian, w którym coraz bardziej zaznaczała się głęboka sekularyzacja. Interesował się również problematyką obecności religii w pluralistycznym i wielokulturowym społeczeństwie. Temu poświęcał swoje artykuły oraz pracę organizacyjną i merytoryczną przy organizacji XI sekcji tematycznej „Wychowanie religijne w społeczeństwach pluralistycznych” podczas IV Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego (Malewska, Śliwerski

2003). W relacji z tego wydarzenia pisano: „Warto wyróżnić refleksję Jerzego Bagrowicza, zawierającą rzetelnie ujęty opis społeczno-kulturowego tła, jak też postulatów wychowania religijnego, a ostatecznie także płynących stąd zadań i wyzwań dla pedagogiki religii” (Wawro 2003: 153). Wśród prac Profesora Bagrowicza postulujących dialogiczne uprawianie pedagogiki religii w uwarunkowaniach współczesnego świata, i to wtedy nawet, kiedy nie wszyscy jeszcze dostrzegali taką potrzebę, wyróżnić możemy na przykład monografie: *Katecheza epoki dialogu* (Bagrowicz 1985) czy *Katechizacja młodzieży w sytuacji przemian współczesnego pokolenia* (Bagrowicz 1997a).

W pedagogice religii Księdza Bagrowicza obecny jest również rys ekumeniczny czy wręcz interreligijny oraz rozważania dotyczące innych wyznań i religii niechrześcijańskich. Analiza judaizmu (Bagrowicz 1996 i 1997c) czy islamu (Bagrowicz 2017) włącza także tę tematykę do uprawianej przez niego subdyscypliny teologicznej. Ten aspekt jego twórczości naukowej nabiera szczególnej wartości w dzisiejszym bardzo pluralistycznym pod tym względem świecie.

Generalnie chodzi bowiem o człowieka, o zdiagnozowanie jego aktualnej sytuacji. Ksiądz Bagrowicz wyraził to bardzo jasno w recenzji pracy Heleny Słotwińskiej *Pedagogika religii w relacjach z dyscyplinami teologicznymi* (Słotwińska 2016), ukazując zarazem swój własny punkt widzenia na przedmiot pedagogiki religii, jakim ostatecznie jest człowiek.

Praca Heleny Słotwińskiej jest ważna szczególnie dla podkreślenia wagi edukacyjnego potencjału religii. Zadaniem pedagogiki religijnej jest bowiem wypracowanie podstaw i zasad edukacji religijnej człowieka, żyjącego w konkretnych uwarunkowaniach cywilizacyjnych i kulturowych. Cenne są jej uwagi na temat potencjału religii w rozwoju i wychowaniu człowieka. W sytuacji ideowego i światopoglądowego zagubienia współczesnego człowieka warto przypomnieć, że religia, obok wyraźnego i podstawowego zadania otwierania człowieka na Boga i przychodzącego w Nim zbawienia, przynosi niezaprzeczalne i niezbędne wartości humanistyczne. Pomaga ona, szczególnie młodym, odnaleźć sens życia, może dostarczyć odpowiedzi na podstawowe potrzeby człowieka, z których potrzeba sensu życia jest najistotniejsza. W sposób właściwy dla religii porządkuje ona stosunek człowieka do świata, rzeczy i ludzi. Jej funkcją jest między innymi dostarczanie nierelatywnych podstaw dla wartości, zwłaszcza dla wartości moralnych. Dziś szczególnie ważne wydaje się być zwrócenie uwagi na znaczenie edukacyjnego potencjału religii w wychowaniu rodzinnym (Bagrowicz 2016: 284).

Ku Bogu

Innym zwrotem, który można dostrzec szczególnie w drugiej części życia i dorobku naukowego oraz popularyzatorskiego Profesora, jest bardzo mocny zwrot ku Bogu. Znowu czynił to w czasie, kiedy to przestawało być modne, kiedy trzeba było płynąć pod prąd (Bagrowicz 2014). Dlatego, zdaniem toruńskiego naukowca, miejsce pedagogiki religii jako subdyscypliny jest w ramach nauk teologicznych. Broni to pedagogikę religii przed dostrzeganiem doczesnych jedynie aspektów rzeczywistości i skupianiem się na tylko ludzkim jej aspekcie. Taki antropologiczny redukcjonizm grozi szczególnie aktualnym trendom pedagogicznym i stąd bardzo mocny głos toruńskiego teologa i pedagoga dopominający się o uwzględnienie roli źródeł płynących z Objawienia w procesie wychowawczym człowieka. Dlatego też po powrocie ku człowiekowi trzeba się zwrócić ku Bogu. Stąd też u Bagrowicza widać to nieustanne napięcie, troskę o spotkanie Boga z człowiekiem, o ich dialog, co ma przybliżać właśnie pedagogika religii. Odnosząc się do współczesnych tendencji w pedagogice religii, Jarosław Horowski słusznie zauważa:

Tego napięcia brak w redukcjonistycznych stanowiskach z zakresu pedagogiki religii – z jednej strony w stanowisku religioznawczym, które przeakcentowuje wolność człowieka, w pewnym sensie sprowadzając religię do realizacji funkcji instrumentalnych w jego życiu, z drugiej strony, w stanowisku zainteresowanym transmisją kulturową określonej religii, która podporządkowuje jednostki Bogu uznaje za cel działalności edukacyjnej, odbierając człowiekowi prawo do dojrzewania w wierze (Horowski 2018: 80).

Trzeba więc bronić Boga, pytać o Boga jako najlepszego pedagoga. I takim ukazywać Go zwłaszcza w środowiskach ludzi niewierzących. Zgadzając się Profesorem Bagrowiczem, ks. Andrzej Kiciński zauważa, że pedagogika religii jest próbą dotarcia z przekazem wiary do człowieka, który znajduje się jakby poza wspólnotą Kościoła. To zresztą odróżnia ją jako dyscyplinę od katechetyki czy innej nauki pastoralnej Kościoła, ukierunkowanej na działanie i analizę wspólnoty kościoła w jej wnętrzu.

Pedagogika religijna jest obecnie definiowana jako dyscyplina teologiczno-pedagogiczna, która zajmuje się edukacją religijną i wychowaniem religijnym w celu doprowadzenia do praktyk religijnych, etycznych

i estetycznych. Wyraża się ona w duchowości, lecz także w tzw. solidarności wyzwalającej. W tej perspektywie wymiar religijny opiera się na wymiarze ludzkim i kieruje się w stronę wiary. Z punktu widzenia katechezy edukacja religijna i wychowanie religijne są postrzegane jako prekatecheza (Kiciński 2007: 153).

Ksiądz Bagrowicz idzie dalej, podkreślając mocniej kwestię religijnych źródeł pedagogiki religii i bardziej zdecydowanie akcentując jej teologiczną afiliację jako subdyscypliny. Toruński autor nie traktuje jednak pedagogiki religii jako nauki pedagogicznej, a postuluje jej umiejscowienie w ramach nauk teologicznych, stwierdzając jednocześnie różnice pomiędzy katechetyką a pedagogiką religii.

Ze względu na źródła, na których się opiera, i ze względu na swój przedmiot, jest nauką teologiczną. Katechetyka zajmuje się bardziej katechezą, która jest prowadzona w środowiskach wspólnot religijnych, poza szkolnym systemem nauczania dzieci i młodzieży. Katechetyka zajmuje się przede wszystkim głoszeniem orędzia we wspólnocie i ma charakter głównie historiozbowczy. W pedagogice religii punktem wyjścia są bardziej ludzkie uwarunkowania edukacji religijnej, choć nie zaniedbuje ona danych z Objawienia czy nauki Kościoła. W katechetyce natomiast, choć metodycznie w konkretnej jednostce akcyjnej dokona się wyjście od sytuacji człowieka, to jednak – w znaczeniu wagi źródła – na pierwszym miejscu będzie nim Objawienie i Magisterium Kościoła (Bagrowicz 2005: 37).

Profesor Bagrowicz bardzo wyraźnie podkreślał konieczność odwoływania się do roli Objawienia w pedagogice religii. Nie można traktować pedagogiki religii jako swego rodzaju pola jedynie antropologicznych rozważań i jako jedyną metodę stosować swoistej socjometrii. Stąd też współpraca Profesora z biblistami i wspólne odczytywanie Bożej pedagogii w Starym i Nowym Testamencie (Bagrowicz, Jankowski 2005) czy szczegółowa analiza poszczególnych etapów historii zbawienia pod kątem pedagogicznym, co ukazuje Objawienie jako podstawowe źródło dla pedagogiki religii (Bagrowicz 1998, 1999a, 1999b, 1999c, 2000b, 2000c, 2001).

Zwrot ku Bogu możemy zauważyć także wyraźnie w trosce o pedagogiczne podejście Kościoła przy udzielaniu sakramentów. Stąd też prace Profesora z ostatniego czasu poświęcone chrześcijańskiemu wtajemniczeniu i kwestiom pastoralnym: *Czy wiemy, co sprawujemy? Wtajemniczenie w liturgię Mszy świętej* (Bagrowicz 2012)

czy „Naznaczcie wasze dziecko znakiem Jezusa Chrystusa”. O właściwe przeżywanie sakramentu chrztu (Bagrowicz 2015).

Znów pojawia się argument ze skuteczności czy celowości zastosowany już wcześniej przez Profesora. Czy jest możliwe w ogóle skuteczne wychowanie człowieka bez Boga czy wbrew Bogu? Odpowiedź wydaje się być negatywna, zresztą możemy to dostrzec we współczesnym świecie, w którym widzimy, że różne podmioty tradycyjnie odpowiedzialne za wychowanie dzieci i młodzieży uchylają się od tego obowiązku czy wzajemnie przerzucają go na siebie. Nikt nie chce tego robić, a jeśli już to robi, to w taki sposób, że ma to niewiele wspólnego z wychowaniem. Toteż abdykują z tego obowiązku rodzice, nie chce tego robić szkoła, a według niektórych również Kościół robić tego nie powinien.

Właściwie odczytywać znaki czasu

Konieczność ciągłych zwrotów i korekty raz obranego kursu niewątpliwie domagała się od Księdza Profesora Bagrowicza wielkiej roztropności i czujności (która jest zresztą cnotą pomocniczą tej pierwszej). Taki sposób uprawiania nauki wymagał ciągłego wypatrywania zagrożeń i umiejętnego odczytywania znaków czasu. To konieczność uniknięcia tzw. myślenia życzeniowego (*wishfull thinking*), tak niestety charakterystycznego dla idealistycznego i konstruktywistycznego myślenia naukowego naszych czasów. Ten zdrowy realizm Profesora bardzo widać w jednym z ostatnich jego artykułów poświęconych dialogowi z islamem (Bagrowicz 2017). Odwołując się do najnowszej literatury przedmiotu, przestrzega przed patrzeniem przez różowe okulary na kwestię tego dialogu i domaga się realnego dostrzegania trudności. Taka właśnie metoda chłodnego i spokojnego, a zarazem naukowego sposobu postrzegania świata i zachodzących w nim zjawisk towarzyszyła mu w czasie trwania całej jego naukowej kariery. I umożliwiła pokonywanie wielu przeszkód i trudności w rozwijaniu nowej dyscypliny naukowej, jaką w Polsce na przełomie tysiącleci stawała się pedagogika religii (Bagrowicz 2011b).

Podsumowanie

Omawiając dość pobieżnie w tak krótkim tekście dorobek Profesora Bagrowicza i przybliżając dwa jego główne kierunki badań, jakie realizował tworząc nową subdyscyplinę w polskiej teologii i pedagogice, znów chciałbym powrócić do morskiej metafory z początku tekstu. Kiedy Odyseusz pierwszy raz przepływał Cieśniną Messyńską pomiędzy Sycylią a Italią, wówczas musiał minąć dwie skały. W mitologii antycznej czyhały tam dwa potwory morskie, które stanowiły wielkie zagrożenie dla żeglarzy – Scylla i Charybda. Aby oddalić się od Charybdy, przepływał bliżej Scylli i wówczas utracił sześciu ludzi, chciał zatrzymać się i ich pomścić, ale zwyciężył głos rozsądku, by płynąć dalej i ocalić cały okręt i załogę. Za drugim razem, rzucony przez los bliżej Charybdy, omal nie stracił całego okrętu. Kiedy pedagogika religii za bardzo zbliża się do innych nauk teologicznych bądź jest z nimi wręcz utożsamiana czy przez nie wchłaniana, wówczas nie może ona wypełnić swojego specyficznego zadania – przestrzegał przed tym Profesor Bagrowicz. Kiedy z kolei za bardzo zbliży się do innych nauk o człowieku i oddali się od Boga, wówczas przepadnie całkowicie jej specyficzny sens, zaginie cały okręt. Wtedy, jak ostrzegał toruński naukowiec, samo wychowanie człowieka może zostać poddane pod wielki znak zapytania, czego zresztą doświadczamy w naszych czasach.

Odyseusz z tej drugiej opresji uratował się zwisając nad paszczą potwora i chwytając się gałęzi drzewa figowego wyrastającego ze skały, po czym opadł na resztki okrętu i odpłynął używając własnych rąk jako wiosła, co pięknie oddał Homer:

I padłem tuż przy drewnach, które woda niosła;
A dosiadłszy ich, rąk mych użyłem za wiosła.

(Homer, *Iliada*, Pieśń dwunasta, 450)

Wypada podziękować Księdzu Profesorowi za jego wieloletni trud naukowy, znaczony mozolną oraz roztropną pracą przy przeprowadzaniu nawy nauki i Kościoła przez wzburzone wody, tak że ten okręt może płynąć dalej, ale to już pewnie zadanie dla jego następców i licznych wychowanków. Warto przy tym wsłuchać się w głos doświadczonego żeglarza. Interdyscyplinarność, dialogiczność pedagogiki religii oraz ciągłe analizowanie sytuacji człowieka współczesnego,

a zarazem wsłuchiwanie się w głos płynący z Objawienia i gotowość korygowania swoich własnych założeń oraz umiejętność adaptacji do zmieniających się uwarunkowań współczesnego świata i Kościoła – wszystko to pozwoli na dalsze pomyślne żeglowanie.

Bibliografia

- Bagrowicz J. (1979). *Z problematyki katechizacji rodziców*, „Ateneum Kapłańskie”, t. 93, s. 205–212.
- Bagrowicz J. (1985). *Katecheza epoki dialogu*, „Ateneum Kapłańskie”, t. 104, s. 238–250.
- Bagrowicz J. (1993). *Uwarunkowania skuteczności katechezy. Studium pastoralno-katechetyczne w oparciu o dorobek Josepha Colomba*, Włocławek: Ateneum Kapłańskie.
- Bagrowicz J. (1994). *Jak dzisiejszemu człowiekowi mówić o Bogu?*, [w:] B. Bejze (red.), *Jak dzisiejszemu człowiekowi mówić o Bogu?*, Warszawa: Civitas Christiana, s. 17–20.
- Bagrowicz J. (1996). *Żydzi i judaizm w katechezie Kościoła katolickiego*, „Znak”, nr 3(490), s. 68–84.
- Bagrowicz J. (1997a). *Katechizacja młodzieży w sytuacji przemian współczesnego pokolenia*, „Studia Theologica Varsoviensia”, nr 1(35), s. 185–216.
- Bagrowicz J. (1997b). *Współczesna młodzież*, „Ateneum Kapłańskie”, t. 128, s. 3–15.
- Bagrowicz J. (1997c). *Żydzi i judaizm w katechezie Kościoła katolickiego ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji katechezy w Polsce*, [w:] K. Pilarczyk (red.), *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 123–141.
- Bagrowicz J. (1998). *Ideal wychowawczy Starego Przymierza (I). Pedagogia Przymierza w Pięcioksięgu*, „Paedagogia Christiana”, t. 2, s. 5–23.
- Bagrowicz J. (1999a). *Pedagogia Patriarchów (I). Abraham – człowiek otwarty na nieznanne*, „Paedagogia Christiana”, t. 4, s. 68–78.
- Bagrowicz J. (1999b). *Pedagogia Przymierza (II). Założenia pedagogii rodziny w świetle Biblii*, „Paedagogia Christiana”, t. 3, s. 47–64.
- Bagrowicz J. (1999c). *Wychowawcza opieka nad dzieckiem w tradycji biblijnej Starego Przymierza*, [w:] B. Smolińska-Theiss (red.), *Pokój z dziećmi: pedagogika chrześcijańska wobec zagrożeń rozwoju dziecka*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 28–40.
- Bagrowicz J. (2000a). *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Bagrowicz J. (2000b). *Pedagogia Patriarchów (II). Jakub – od ateizmu praktycznego do wiary świadomej*, „Paedagogia Christiana”, t. 5, s. 9–22.

- Bagrowicz J. (2000c). *Pedagogia Patriarchów (III). Historia Józefa Egipskiego – wierność prawu Bożemu w życiu osobistym i społecznym*, „Paedagogia Christiana”, t. 6, s. 9–18.
- Bagrowicz J. (2001). *Pedagogia Patriarchów (IV). Mojżesz – wychowawca narodu*, „Paedagogia Christiana”, t. 7, s. 9–24.
- Bagrowicz J. (2005). *Pedagogika chrześcijańska – pedagogika religii (religijna) – katechetyka. Podobieństwa i różnice*, [w:] P. Tomasik (red.), *Abysmy podtrzymywali nadzieję*, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie, s. 28–52.
- Bagrowicz J. (2006a). *Towarzyszyć wzrastaniu. Z dyskusji o metodach i środkach edukacji religijnej młodzieży*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Bagrowicz J. (2006b). „Żywe bowiem jest słowo Boże, skuteczne i ostrzejsze niż wszelki miecz obosieczny” (*Hbr 4,12*), „Teologia i Człowiek”, t. 7–8, s. 15–30.
- Bagrowicz J. (2008). *Stawać się bardziej człowiekiem. Z podstaw edukacji religijnej*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Bagrowicz J. (red.) (2011a). „*Adamie, gdzie jesteś?*” (*Rdz 3,9*) – współczesne dysputy o człowieku. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w Toruniu w dniach 5–6 listopada 2010 roku, Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Bagrowicz J. (2011b). *Ku Bogu i człowiekowi – wychowanie na czas przełomu*, [w:] M. Cichosz, R. Leppert (red.), *Współczesne środowiska wychowawcze. Stan obecny i kierunki przemian*, Bydgoszcz: Kujawsko Pomorska Szkoła Wyższa, s. 123–150.
- Bagrowicz J. (2012). *Czy wiemy, co sprawujemy? Wtajemniczenie w liturgię Mszy świętej*, Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników.
- Bagrowicz J. (2014). „*Gdzie nie ma ogrodzenia, rozdrapiać posiadłość*” (*Syr 36,25*). *O Dekalogu w epoce odrzucenia norm i wartości*, Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników.
- Bagrowicz J. (2015). „*Naznaczcie wasze dziecko znakiem Jezusa Chrystusa*”. *O właściwe przeżywanie sakramentu chrztu*, Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników.
- Bagrowicz J. (2016). (Recenzja): *Helena Słotwińska, Pedagogika religii w relacjach z dyscyplinami teologicznymi*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2016, „Paedagogia Christiana”, t. 38, s. 281–285.
- Bagrowicz J. (2017). „*Nie wycofujemy się!*”, czyli o możliwości dialogu z islamem, „Studia Włocławskie”, t. 19, s. 77–92.
- Bagrowicz J., Girzyńska B. (1999). *Z dyskusji o modelu rodziny w publicystyce wokół Konferencji w Kairze (1994) i Pekinie (1995)*, „Paedagogia Christiana”, t. 3, s. 181–200.
- Bagrowicz J., Jankowski S. (2005). „*Pan, Bóg twój, wychowuje ciebie*” (*Pwt 8,5*). *Studia z pedagogii biblijnej*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Bagrowicz J., Rogalska B. (2000). *Wpływ rodziców na proces kształtowania się obrazu Boga u dzieci do szóstego roku życia w świetle literatury psychopedagogicznej*, „Paedagogia Christiana”, t. 6, s. 151–160.

- Horowski J. (2018). *O Księdzu Profesorze Jerzym Bagrowiczu i jego refleksji pedagogicznoreligijnej*, „Karto-Teka Gdańska”, nr 1(2), s. 89–93.
- Kiciński A. (2007). *Katechetyka a pedagogika religijna*, [w:] Kiciński A. (red.), *Katechetyka i katecheza u progu XXI wieku*, Poznań: Wydawnictwo św. Wojciecha.
- Malewska E., Śliwerski B. (red.) (2003). *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie. Materiały z IV Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Słotwińska H. (2016). *Pedagogika religii w relacjach z dyscyplinami teologicznymi*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Wawro W. (2003). (Recenzja): *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie. Materiały z IV Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego*, red. Eugenia Malewska i Bogusław Śliwerski, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2003, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 31, nr 1, s. 149–155.

ADRES DO KORESPONDENCJI:

Ks. dr Adam Machowski
Akademia Jagiellońska w Toruniu
E-mail: ksadam@op.pl